

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 183–187

Аналізуються нормативно-правові акти, що регулюють порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх у період з 1917 по 1960 р. Розкрито закономірність між соціально-економічним розвитком країни та злочинністю неповнолітніх.

Період з 1917 по 1922 р., тобто до прийняття першого Кримінального кодексу УРСР 1922 р., був складним для України не тільки у зв'язку із побудовою своєї державності, а й прагненням створити своє якісно нове законодавство. Особливістю цього періоду є відсутність єдиного кримінального законодавства. Питання, які стосувалися визначення віку кримінальної відповідальності та порядку розгляду справ неповнолітніх правопорушників, регулювалися декретами і постановами Раднаркому УРСР (далі РНК УРСР).

Перший декрет РНК УРСР від 12 червня 1920 р. давав змогу розгляду справ неповнолітніх переважно комісіям у справах неповнолітніх (крім підлітків від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у бандитизмі) [7, 281]. Однак названі декрети за всієї своєї гуманності не привели до зменшення злочинності неповнолітніх, оскільки від кримінальної відповідальності та покарання звільнялися практично всі неповнолітні, без урахування їх психічних особливостей та моральної дефективності (тобто схильності до вчинення антисоціальних вчинків), що на практиці сприяло надзвичайному зростанню дитячої та юнацької злочинності. Такі діти направлялися до притулків Народного комісаріату суспільного піклування, тобто до дитя-

чих будинків, в яких вони негативно впливали на дітей, які там знаходилися; вони втікали та вчиняли нові правопорушення. Оскільки Комісаріат суспільного піклування (пізніше перейменований у Народний Комісаріат соціального забезпечення) у цих умовах не міг організувати виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників, вже у 1920 р. було взято курс на відмову від принципу звільнення від відповідальності неповнолітніх та передачу їх справ у суди для застосування покарання.

Першим кодифікованим актом з кримінального права молоді Радянської держави були Керівні начала з кримінального права РРФСР, які були затверджені НКЮ 12 грудня 1919 р. У ст. 13 цього документа встановлювалося, що не підлягають суду та тюремному ув'язненню всі неповнолітні до 14 років, а також неповнолітні правопорушники у віці від 14 до 18 років, які діяли “без розуміння”. Вони могли бути піддані виховним заходам, види яких Керівними началами не визначалися, що ускладнювало їх застосування на практиці [3, 58].

Перший Кримінальний кодекс УРСР (далі КК УРСР) було прийнято 23 серпня 1922 р. [9], наступний Кримінальний кодекс УРСР був прийнятий 8 червня 1927 р. [10]. Положення цих кодексів мали не тільки

певну схожість, а й відмінності. Наприклад, в обох кодексах передбачалися такі схожі положення:

1) особи, які не досягли 14-річного віку, не підлягали покаранню, до них могли застосовуватися лише заходи медико-педагогічного характеру;

2) обов'язкове пом'якшення покарання неповнолітнім – у віці від 14 до 16 років наполовину, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 – на третину;

3) про незастосування до неповнолітніх вищої міри покарання.

У Кримінальному кодексі УРСР від 1927 р. термін “покарання” вже не вживається, а вперше здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що скоїли злочини, на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру.

Згідно зі ст. 23 КК УРСР до заходів медичного характеру належали: примусове лікування та розміщення в медично-ізоляційні установи.

Відповідно до ст. 24 КК УРСР заходами соціального захисту медико-педагогічного характеру визнавалися: а) установлення опіки; б) віддача неповнолітнього на піклування батькам, родичам або іншим особам, установам, організаціям; в) влаштування до спеціального закладу.

Заходи соціального захисту судово-виправного характеру, відповідно до ст. 25 КК УРСР, застосовувалися до неповнолітніх від 14 до 16 років за рішенням суду лише у випадках, якщо комісія у справах неповнолітніх доходила до висновку, що медико-педагогічні заходи – неефективні.

Таким чином, Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. у ст. 11 та 12 установив такий порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх: заходи соціального захисту судово-виправного характеру не могли застосовуватися відносно малолітніх до 14 років; ці заходи могли застосовуватися до неповнолітніх від 14 до 16 років у випадках, коли комісією у справах неповнолітніх була визнана неможливість застосування до них заходів медико-педагогічного характеру. Суд

міг вжити заходи медико-педагогічного характеру щодо неповнолітніх від 16 до 18 років у випадках, коли визнає це за необхідне [10].

Характеризуючи Радянське кримінальне законодавство, слід проаналізувати і положення Основних начал кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 31 жовтня 1924 р., в яких, на відміну від кримінальних кодексів УРСР, не встановлювався вік кримінальної відповідальності неповнолітніх, а вони поділялися на: малолітніх та неповнолітніх. З тексту ст. 8 Основних начал випливало, що застосування заходів судово-виправного характеру щодо малолітніх виключається і до них належить застосовувати тільки заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру. Відносно неповнолітніх – медико-педагогічні заходи застосовувалися тільки тоді, коли комісії у справах неповнолітніх визнавали за неможливе застосування до них судово-виправних заходів. Усі інші питання про застосування медико-педагогічних заходів вирішувалися судом. Згідно з приміткою до ст. 8 вік кримінальної відповідальності, обов'язкові випадки застосування щодо неповнолітніх заходів соціального захисту судово-виправного характеру та межі пом'якшення останніх – визначалися кримінальними кодексами союзних республік [5, 205].

Таким чином, відмова від законодавства Російської імперії та бажання створити своє нове законодавство призвели до невизначеності та безперервної зміни термінології. Наприклад, термін “покарання” вважався буржуазним, заснованим на теорії “злої волі”, “морального гріха”, тому він був замінений довгим і незручним терміном “заходи соціального захисту судово-виправного характеру”. Так, у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. поряд із терміном “покарання” вживається вже й термін – “заходи соціального захисту судово-виправного характеру”. Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 р., а потім і Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. повністю відмовилися від поняття “покарання”, оскільки воно ототожнювалося з відплатою,

а вираз “заходи соціального захисту судово-виправного характеру” сприймалися як прояв нового підходу до злочинця, щоб показати, що в Радянській державі боротьба зі злочинністю ведеться з принципово інших класових позицій.

Між тим, з початку 30-х років ХХ ст. в правовій літературі відмічалось, що термін “заходи соціального захисту судово-виправного характеру” виявляє “оборонний” характер, і у зв’язку з цим його було визнано невдалим. Тому вже з середини 30-х років радянське кримінальне законодавство повернулося знову до терміну “покарання”.

Початок 30-х років ознаменувався якісною зміною контингенту неповнолітніх правопорушників. У 20-ті роки ХХ ст. основну частину неповнолітніх правопорушників становили безпритульні, а у 30-ті роки більшість неповнолітніх правопорушників – це вже діти, які жили у сім’ї. Тому було взято курс на боротьбу із бездоглядністю дітей у сім’ї. Слід відзначити, що пошук нових шляхів боротьби із правопорушеннями неповнолітніх призвів до того, що з початку 30-х років значно звужується компетенція комісії у справах неповнолітніх, у зв’язку з чим розширюються судові форми впливу на неповнолітніх правопорушників.

Істотні зміни у вікову межу кримінальної відповідальності неповнолітніх було внесено Постановою ЦВК та ВНК від 7 квітня 1935 р. “О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних” [8, 49], а саме: був знижений вік, з якого наступала кримінальна відповідальність за вчинення ряду найтяжчих злочинів. Цією постановою встановлювалася кримінальна відповідальність з 12-річного віку за такі злочини, як крадіжка, застосування насильства, тілесні ушкодження, каліцтво, убивство чи замах на вбивство. У зв’язку з цим до Кримінального кодексу УРСР було внесено зміни до ст. 11 про можливість притягнення до відповідальності неповнолітніх з 12-річного віку.

Водночас передбачалася кримінальна відповідальність і повнолітніх осіб за підбурювання або втягнення неповнолітніх до спекуляції, проституції, жебрацтва. Ці дії вважали-

ся самостійним складом злочину, за яке передбачалося покарання не нижче п’яти років позбавлення волі. Був відновлений принцип застосування до неповнолітніх усіх видів покарань, була скасована ст. 8 Основних начал кримінального законодавства СРСР, яка передбачала обов’язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медико-педагогічного характеру та про переважне їх застосування відносно неповнолітніх. Постановою ЦК ВКП (б) та РНК СРС “О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности” від 31 травня 1935 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані.

Таким чином, положення названих нормативних актів свідчать про те, що в період з середини 30-х і до кінця 50-х років. було взято курс на проведення каральної політики щодо неповнолітніх з метою зниження рівня злочинності неповнолітніх.

Прийняття нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства СРСР та союзних республік у 1958–1961 рр. ознаменувало новий етап розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, у якому щодо неповнолітніх замість покарання надавався пріоритет виховним заходам.

Так, 25 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік. У ст. 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік передбачалося, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років [5, 23]. У цій статті вперше передбачено визначення загального та спеціального (зниженого) віку кримінальної відповідальності та вичерпний перелік особливо тяжких складів злочинів, наявність яких у діях особи було підставою для притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років. Ця ж стаття вперше містить важливе положення, за яким суду надавалося право застосовувати до осіб, які скоїли злочин у віці до 18 років, що не являв собою великої суспільної небезпеки, примусових заходів виховного характеру, які не є покаранням.

Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік встановлювали таку низку особливостей: до неповнолітніх не застосовувалися окремі види покарань: смертна кара (ст. 22); максимальний строк покарання у виді позбавлення волі не міг перевищувати десять років (ст. 23); заслання та вислання не могли застосовуватися до осіб, яким під час скоєння злочину не виповнилося вісімнадцять років. На відміну від раніше діючого кримінального законодавства, Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік включали можливість визнання неповнолітнього особливо небезпечним рецидивістом, при вирішенні цього ж питання відносно повнолітніх суд не враховував судимість за злочини, які були скоєні цією особою до вісімнадцяти років. Згідно з п. 6 ст. 33 скоєння злочину неповнолітнім була обставиною, яка пом'якшувала відповідальність. Ст. 45 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік уперше передбачала не тільки безумовне дострокове звільнення від покарання, а й умовне дострокове звільнення. До таких умов закон відносив: відбування засудженим неповнолітнім певного строку та його виправлення, про що може свідчити зразкова поведінка та чесне ставлення до праці [5, 12].

У Кримінальному кодексі УРСР від 28 грудня 1960 р. хоча не передбачалося спеціальної глави відносно особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, проте надавався пріоритет виховним заходам.

Характеризуючи кримінальне законодавство УРСР 60-х років ХХ ст. про відповідальність та покарання неповнолітніх, слід відзначити такі його особливості:

1. Був підвищений вік, з якого наставала кримінальна відповідальність неповнолітніх (загальним віком кримінальної відповідальності було досягнення під час скоєння злочину 16 років; за особливо тяжкі злочини кримінальна відповідальність наставала не з 12-ти, а з 14-ти років).

2. Законодавство цього періоду орієнтувало суди передусім на застосування щодо не-

повнолітніх виховних заходів, а не покарання, особливо у випадках скоєння неповнолітніми злочинів, які не являють собою великої суспільної небезпеки.

3. Регламентувалося залучення громадськості до попередження правопорушень неповнолітніх.

4. Кримінальне законодавство цих років передбачало норми, які закріплювали вперше за судовими та слідчими органами обов'язок виявляти причини та умови скоєння неповнолітніми злочинів та вживати заходів до ліквідації цих причин та умов тощо.

Отже, ретроспективний екскурс в історію розвитку кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх дає змогу зробити висновок про те, що кримінальне законодавство України пройшло складний та довгий, навіть хиткий, не завжди послідовний шлях у своєму розвитку, і, залежно від стану злочинності неповнолітніх у країні, перевага в ньому надавалася каральним або виховним заходам державного примусу.

Література

1. Гернет М. Н. Социально-правовая охрана детства за границей и в России. – М.: Право и жизнь, 1924. – 68 с.
2. Василевский Л. М. Детская преступность и детский суд. – Б.м.: Октябрь, 1922. – 190 с.
3. Збірник законів та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету УРСР. – 1920. – № 15.
4. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте: (Социально-правовые очерки). – М.: Б.и., 1923. – 301 с.
5. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид. лит., 1965. – 26 с.
6. Российское законодательство X–XX в.: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1984. – Т. 4. – 511 с.
7. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
8. Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1935. – № 10.
9. Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г.: (С изм. и доп. по 1-е ноября 1924). – Харьков: Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. – 104 с.
10. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г.: (С изм. по 1-е июня 1928 г.). – 3-е офиц. изд. – Харьков: Юрид. изд., 1928. – 120 с.
11. Уголовный кодекс Украинской ССР: (Утв. 28/XII 1960 г.). – К.: Госполитиздат, 1961. – 134 с.

Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх у період з 1917 по 1960 р. Розкрита закономірність між соціально-економічним розвитком країни та злочинністю неповнолітніх.

Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие порядок привлечения к уголовной ответственности несовершеннолетних в период с 1917 по 1960 г. Раскрыта закономерность между социально-экономическим развитием страны и преступностью несовершеннолетних.

Analysis of normative legal acts that regulate the criminal liability of minors in the period from 1917 to 1960. Detected between the pattern of socio-economic development and juvenile crime.

Надійшла 20 жовтня 2011 р.